

Tak och vindar

Stockholm är en vacker, rikt kuperad stad. När man kommer upp på höga utsiktspunkter upplever man hur stadens tak bidrar till skönheten. Stadens historia avspeglar sig självklart i taken: höga branta tegelklädda tak, plåtklädda flacka tak och moderna plana tak med stora ”ventilationshus” är bara några av de olika takformer som finns.

Inredning av vinden

Många av de välbevarade husen från olika tider har ett stort kulturhistoriskt värde. Både exteriören med fasad och tak och interiören har betydelse för bedömningen av det kulturhistoriska värdet.

De senaste årens stora efterfrågan på bostäder i innerstan har medfört att vindsinredningar skett i många kulturhistoriskt värdefulla byggnader.

Nya takkupor, hisstorn och altaner förändrar taklandskapet.

Det påverkar det kulturhistoriska värdet och upplevelsen av bebyggelsen.

Stadsmuseet genomförde under 2002 en inventering av vindar på malmarna för att kartlägga antalet oinredda vindar. Utredningen visar att ca 50–75% av vindarna är inredda, i vissa fall ursprungligen, men oftast har de inretts under de senaste 25 åren. Idag har ännu fler vindar inretts och framöver kommer man få svårt att uppleva husen med ursprunglig takutformning.

I området runt Engelbrektskyrkan finns många hus från 1910-talet där de välbevarade taken bidrar till bebyggelsens stora kulturhistoriska värde. Flygfoto Ingrid Johansson.

Historik

Hus från olika tider har skiftande utformning av taken och därmed tekniskt olika förutsättningar för vindsinredningar.

1880-tal

Under 1870- och 1880-talet uppfördes många hus vars arkitektur inspirerats av italienska renässanspalats. Arkitekturen är uppbyggd enligt ett givet arkitektoniskt mönster och en viktig detalj är den kraftiga takgesimsen som avslutar fasaden i en rak, obruten linje. Taket har en flack takvinkel, strax under 30 grader och låg höjd för att inte synas. Taken är belagda med skivtäckt plåt som är svart- eller rödmålad.

Monténska huset vid Mariatorget har en välbevarad symmetriskt uppbyggd renässansfasad från 1880-talet. Taket syns knappt från gatan. Foto Ingrid Johansson.

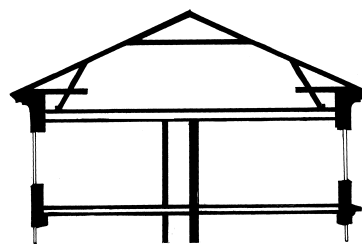
Ett tidstypiskt tak från 1890-talet. Foto Ingrid Johansson.

1890-tal

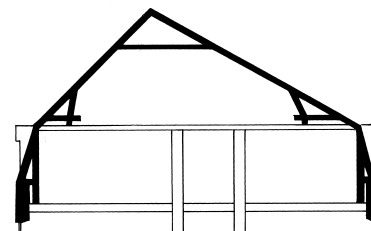
1890-talets hus har ofta en något brantare taklutning, strax över 30 grader, men inom decenniet finns stora variationer. Husen har många gånger arkitektoniskt bearbetade tak. Taken är försedda med hörntorn, frontespiser och rikt smyckade takkupor och har inte sällan en framträdande position i stadsbilden. Takkupor förekommer, men är oftast små och avsedda som utsmyckning. Liksom tidigare är taken plåtbelagda men på mer arbetade tak och på hörntorn låg ofta ursprungligen skiffer.

1900–1910

Med 1900-talets första decennium kom jugendstilen med sina mjuka, runda former i fasaden. Taklisten är genombruten av rundade burspråk som avslutas med en torn- eller kupolform mot taket. Många av jugendhusen har vanliga sadeltak där takvinkeln varierar mellan 30–38 grader, men även brutna tak förekommer. Vanligast är plåtbeklädnad, men tegel på taken kan förekomma.

1880-tal. Illustration ur *Vindsinredningar och hissinstallationer*. Stockholms byggnadsnämnd 1985.

1910-tal. Illustration ur *Vindsinredningar och hissinstallationer*. Stockholms byggnadsnämnd 1985.

1910-tal

1910-talets nationalromantiska hus har höga, branta ofta brutna tak. Taklisten bryts av burspråk och gavelrösten som fortsätter upp på taket. Vindsvolymen är stor och uppdelad på två vindar ovanpå varandra. Den nedre vinden har ett brant takfall och

Karakteristiskt för 1910-talet är ett brutet tegelklätt tak med takkupor på det nedre branta takfallet. Huset ligger i Lärkstaden. Foto Ingrid Johansson.

inreddes ofta med kupor redan när huset byggdes. Kuporna ingår som en del av fasadkompositionen. Den övre vinden, hantbjälksvinden, är inte inredd. Taken är ofta belagda med rött enkupigt taktegel med takkupor i nedre takfallet och stuprör och annan utsmyckning av koppar. Hela koppartak förekommer också i mer representativa lägen.

1920-tal

1920-talets klassicism innebär en återgång till flackare takvinklar, 30 grader är en vanlig lutning på taket. Hus med s.k. kungsvåning uppfördes i huvudsak under 1920-talet i klassiserande stil, men även 1930-talshus i funktionalistisk arkitektur kan ha en sådan. För att kringgå den maxhöjd som angivits i stadsplanen kunde man vid denna tid "gå till kungs", d.v.s. ansöka hos Kgl. Majt., och få dispens varvid ytterligare en våning kunde uppföras. Denna våning förlades till nedre delen av vinden bakom ett indraget fasadparti, strax över takfoten. Ibland fanns en långsgående altan framför och ibland avskildes den från övriga

fasaden med ett smalt takfall. Vindsutrymmen anordnades över kungsvåningen under ett sadeltak. Arkitekturen karakteriseras av den indragna kungsvåningen och sadeltakets "rena linje". Både takplåt och tegel förekommer som takbeläggning.

1930- och 40-tal

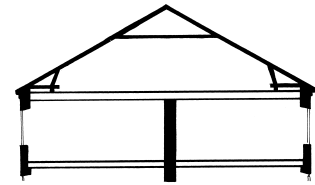
I funktionalistiskt inspirerad arkitektur, företrädesvis från 1930-talet, är pulpettak och flacka sadeltak vanligt förekommande. Även här strävar man efter ett visst arkitektoniskt uttryck med rena linjer och en rak obruten avslutning av fasaderna nere vid takfoten. Taken är oftast täckta med tegel eller plåt.

1950-tal

Tegelklädda sadeltak men även tegelklädda tälttak förekommer.

1960- och 70-tal

Vanligast förekommande är helt plana tak med ventilationshuvor m.m. Även flacka sadeltak förekommer. Ett "platt" tak har alltid någon form av lutning, t.ex. motfall, för att leda bort regnvatten.

1920-tal. Illustration ur *Vindsinredningar och hissinstallationer*. Stockholms byggnadsnämnd 1985.

Hus med s.k. kungsvåning vid Vanadisplan. Foto Ingrid Johansson.

Hus på övre Gärdet med nästan "plana" tak. Foto Ingrid Johansson.

1920-tals husen utmed Falugatan i Röda Bergsområdet är välbevarade med tegelklädda flacka tak med enkasta dekorativa lunettfönster som ger ljus till vinden. Foto Ingrid Johansson.

Lamellhus med platta tak. Tensta 1960-talet. Foto Ingrid Johansson.

Vindar

Hur har vindarna använts?

Vindarna har sedan århundraden använts för förvaring, som magasin och vindsförråd och som torkvind, d.v.s. en öppen vind för torkning av tvätt. Torrdass och enstaka bostadsrum kan också ha funnits på vinden. Ibland är dock vindarna så låga att det inte finns något utrymme för att använda vindspalten. Från 1930-talet har tvättstuga inretts på vinden och från den tiden kan det också finnas piskbalkonger i taket.

Den oinredda vinden med vindsförråd berättar om husets byggnadshistoria och om hur vinden använts och utgör självklart en del av husets kulturhistoriska värde.

Varför har vindarna inte inretts från början eller under husets tidiga historia?

Att man inte tidigare inrett vindar i större utsträckning beror på att man hade behov av en förråds- och torkvind. En fördel med den oinredda vinden är att den oftast är öppen och luftad och därmed kan klara en hel del fukt utan att byggnaden skadas. Svårigheten att utrymma vinden vid brand kan också vara en sak som påverkat

Så här såg många gamla vindar ut förr. Foto Göran Fredriksson.

utvecklingen. I byggnadsordningen från 1876 och 1890 anges husens höjd i förhållande till gatans bredd. Det finns inga tydliga estetiska direktiv, men man anar att man från stadens sida eftersträvade en enhetlig vacker stad med obrutna tak och enhetlig takhöjd.

Vad säger detaljplanen om vindsinredning?

De flesta äldre detaljplaner tillåter inte vindsinredning. I planbestämmelserna står ofta: "Vind får därutöver icke inredas för bonings- eller arbetsrum". Stadsbyggnadskontoret har under senare tid ofta gjort en

mindre plan, som tillåter vindsinredning för en enstaka byggnad. För att generellt tillåta vindsinredningar har under 2000-talet ett antal detaljplaner upprättats på malmarna. I dessa planer upphävs alla befintliga förbud mot att inreda bostäder på vindarna. Bygglov kan därefter medges under förutsättning att krav på bl.a. utformning, tillgänglighet samt kultur- och brandskydd kan uppfyllas.

Bygglov krävs

För exteriörförändringar, för takkupor och takfönster och för bostadsanvändning av vinden krävs bygglov. För inredning av vinden krävs också byggnmälan.

Kulturhistoriska hänsyn vid inredning av vinden

För alla byggnader gäller enligt Plan- och bygglagen att ombyggnader ska ske varsamt så att bl.a. byggnadens särdrag beaktas. Byggnader som har stort kulturhistoriskt värde, blå eller grön färg på den s.k. klassificeringskartan, får inte förvanskas. Stadsmuseet får ärenden som gäller blå och gröna hus på remiss från stadsbyggnadskontoret. När Stadsmuseet bedömer om det är möjligt att inreda en vind studeerar museet speciellt hur väl byggnaden bevarar arkitektur och karaktär från byggnadstiden.

Äldre, och även yngre byggnader, har vanligtvis inte ursprunglig vindsinredning från byggnadstiden. En inredning av vinden kan därför vara olämplig ur bevarandesynpunkt eftersom en vindsinredning ofta påverkar husets arkitektur och karaktär. Särskilt känsliga för vindsinredning är:

- 1870- och 80-talens byggnader vars fasader avslutas av en kraftig takgesims där det flacka taket inte var avsett att synas.

Enhetliga tegelklädda tak från 1920-talet i Eriksbergsområdet utgör ett positivt inslag i stadsmiljön. Foto Ingrid Johansson.

- Sekelskiftets arkitektoniskt bearbetade tak.
- De brutna takfallen från 1900-talets början med ursprungliga kupor på nedre takfallet.
- Vinden ovanpå en kungsvåning från 1920-talet.
- Funktionalistisk arkitektur med rena linjer och i huvudsak platta tak.
- Välbevarade hus från 1960- och 70-talet med platta tak.

Förutom dessa utgångspunkter för att bedöma en vindsinredning tar Stadsmuseet särskild stor hänsyn till den enskilda byggnadens stora kulturhistoriska värde, taklandskapets betydelse för stadsbilden och till enhetliga miljöer från olika tider.

Vindsinredningar får också konsekvenser för byggnadernas interiörer t.ex. genom att hissinstalla-

På ett 1880-talshus med låg taklutning blir takkuporna störande både för arkitekturen och i stadsbilden. Foto Ingrid Johansson.

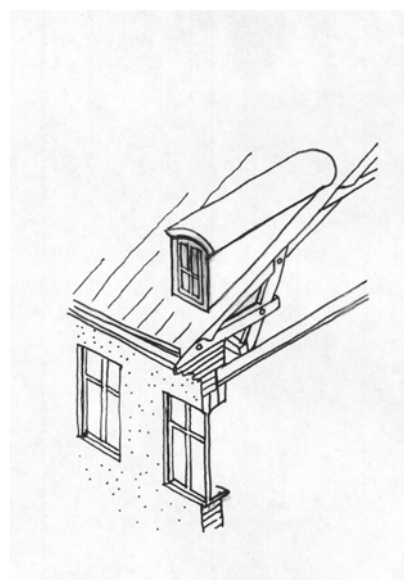

Ett 1910-talshus hade takkupor på nedre takfallet från början. Kupor också på övre takfallet påverkar upplevelsen av arkitekturen och minskar det kulturhistoriska värdet. Foto Ingrid Johansson.

tioner påverkar trapphuset. Krav på hiss kan bli aktuellt om man inreder ytterligare en bostadsvåning.

Den befintliga takstolen har ett byggnadshistoriskt värde. Ingrepp i takstolen kan påverka husets konstruktion, vilket man bör undvika. Viktigt vid en vindsinredning är att man ordnar ordentlig luftning av yttertaget.

I många fall kan det vara möjligt även ur kulturhistorisk synvinkel att inreda vinden. Kuporna ska då vara väl anpassade till byggnaden och taket, när det gäller såväl storlek som utformning, material och kulör. Kuporna ska oftast ligga indragna från takfoten. På hörnhus är det olämpligt med kupor på hörnet, då de kan bli för dominerande i stadsbilden. I vissa fall är det mer fördelaktigt för stadsbilden med takfönster. Riktigt små takfönster, s.k. sotarluckor som har en historisk tradition, är nästan alltid möjliga att bygga utan att alltför mycket påverka arkitekturen. Alternativen i taket är ur byggnadshistorisk synvinkel främmande för äldre hus.

Tak med kupa på flackt tak. Kupan i det flacka taket blir mycket större än den i ett brant takfall. Illustration ur *Vindsinredningar och hissinstallationer*. Stockholms byggnadsnämnd 1985.

Tänk på att!

Taket och vinden är en viktig del av byggnadens arkitektur. Om alla vindar så småningom inreds förlorar vi möjligheten att uppleva byggnadernas ursprungliga arkitektoniska gestaltning, som ”konstverk” och som en del av staden.

KERSTIN MANDÉN ÖRN

Läs mer!

Björk Cecilia, Kallstenius, Per, Reppen, Laila, *Så byggdes husen 1880-1980, Arkitektur, konstruktion och material i våra flerbostadshus under 100 år*, Stockholm 1983.

Länktips

Se information om vindsinredningar på stadsbyggnadskontorets webbplats: www.sbk.stockholm.se